

СПІВПРАЦЯ ТА СПІВТВОРЧІСТЬ УЧИТЕЛІВ ТА УЧНІВ У НАВЧАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. У статті розкривається проблема взаємодії учителів та учнів у навчально-виховному процесі

Ключові слова: навчально-виховний процес, гуманізація процесу навчання, методи навчання, діяльність вчителя.

Розвиваючи проблему побудови гуманного особистісно орієнтованого освітнього процесу, важко не погодитися з тим, що визначна роль в його організації належить вчителю. Проте за сучасних умов досить складно визначити і розвинути у собі потрібні якості, що можуть забезпечити гуманні стосунки в колективі колег чи учнів. Це, насамперед, віра в творчу сутність кожної людини – дитини і дорослого, впевненість у соціальній, більше того, особистісній природі засобів, що розкривають їхній творчий потенціал; уявлення про три основні умови міжособистісного спілкування, що стимулюють розвиток кожної людини: активне слухання, здатність стати на позицію іншого, відкрите самовисловлення.

З урахуванням нової філософії освіти і суспільною потребою у творчій особистості, в педагогічній теорії і практиці тривають пошуки оптимальних і перспективних шляхів демократизації, гуманізації та індивідуалізації навчально-виховного процесу, спрямованих на реалізацію можливостей кожного. В ході реформування початкової школи особливо актуальною є проблема взаємодії учасників навчально-виховного процесу, що зумовлює потребу у виявленні, науковій розробці та апробації ефективних способів організації взаємодії вчителя й учнів у навчально-виховному процесі.

Уточнимо основні поняття. З'ясовано, що взаємодія – процес безпосереднього чи опосередкованого впливу вчителя й учнів один на одного, який породжує їх взаємну обумовленість і зв'язок, взаємоперехід, взаємотворчість. У психолого-педагогічних дослідженнях термін “педагогічна взаємодія” позначається різними поняттями: “педагогічні відносини”, “педагогічний взаємозв'язок”, “співробітництво”, “співпраця”, “співтворчість” [7]. У наукових працях визначилася думка про те, що передумовою ефективності педагогічної взаємодії є емпатія – розуміння емоційного стану, проникнення в переживання іншої людини, в її суб'єктивний світ. Г.Річардсон вважає емпатію феноменом людської свідомості, яка виявляється у здатності бачити світ очима іншої людини, відчувати її переживання і потреби.

Емпатія є внутрішньою стороною педагогічної взаємодії, що реалізується через спілкування, співробітництво, співтворчість всіх учасників навчально-виховного процесу для досягнення спільної мети діяльності. Таким чином, взаємодія вчителя й учнів – цілісна соціально-психологічна система, яка складається з єдності перцептивного (співсвідомість), комунікативного (спілкування) та інтерактивного (співробітництво, співтворчість) компонентів, які взаємообумовлюють один одного: вчитель може зрозуміти внутрішній світ учня спілкуючись з ним, довіра і відкритість у спілкуванні виникає за умови розуміння вчителем внутрішнього світу учня, результат співпраці та співтворчості залежить від передбачення емоційних реакцій іншої людини в конкретних ситуаціях.

Важливим для нашого дослідження є не стільки комунікативний бік цієї взаємодії, скільки інтерактивний та перцептивний і виявлення ефективних способів їх організації. Адже інтеракція – це шлях формування творчої особистості, створення сприятливих умов для розвитку творчого потенціалу дитини, для її саморозкриття, самоутвердження. Це співнавчання, в якому вчитель й учні рівноправні суб'єкти процесу навчання. Вчитель керує розумовою діяльністю учнів, спрямовує її, залучаючи до діяльності через пізнання світу і себе в ньому – реалізує важливий принцип гуманної педагогіки М. Монтесорі “Допоможи мені зробити це самому” [3].

Зазначимо, що *способи організації взаємодії* – організована система об'єднаних за певним принципом прийомів, зумовлених сукупністю засобів та особливістю взаємозв'язків учасників навчально-виховного процесу. Як відомо, вчені визначають п'ять основних сфер людської життєдіяльності: *людина – людина, людина – природа, людина – знакова система, людина – художній образ, людина – техніка*. Навчально-виховний процес не відбувається ізольовано від суспільного життя лише безпосередньо відносинами “вчитель – учень”, а обумовлюється цими сферами життєдіяльності.

Однозначного підходу до виховання сьогодні у вітчизняній школі немає. Характерною рисою нашого часу є відмова від “школоцентризму”, створення різного типу комплексів і об’єднань. Щодо технології виховного процесу, то слід зауважити: модель спів підпорядкування витісняється моделлю суб’єкт-суб’єктної взаємодії, участі та співучасті дорослих і дітей у спільних справах. Учитель покликаний стимулювати особистий успіх кожної дитини, віру у власні сили й оптимістичну перспективу. В основі методів – не педагогічні вимоги, а переконання – “вимоглива педагогічна доброта”, за висловом Ш.Амонашвілі.

Отже, нинішні соціально-політичні реалії в нашій державі, закріплені в її конституції, створюють об’єктивні передумови для розбудови освітньої системи на засадах гуманізму. Трансформація існуючої освіти характеризується поняттями гуманізації освіти.

Термін “гуманізація” походить від слова “гуманізм” і згідно з соціально-педагогічним словником, означає “визнання цінності людини як особистості, її права на вільний розвиток і виявлення своїх здібностей” [7]. Ш.Амонашвілі зазначає, що “якщо педагог не бачить у дитині людини – це і є бездітна педагогіка” [1].

У концепції національного виховання гуманізація віднесена до основних принципів національного виховання. Згідно з цим документом, вона являє собою “створення умов формування якостей та здібностей дитини, гуманізацію взаємин між вихователем і вихованцями, повагу до особистості, розуміння її запитів, інтересів, виховання гуманної особистості”.

Основним завданням сучасної школи є створення умов для забезпечення індивідуального розвитку кожної дитини. Однією з цих умов є гуманізація процесу навчання, яка передбачає суттєві зміни як в спрямованості навчальної діяльності учнів, так і в технології застосування методів навчання. Щоб характеризувати ці зміни, необхідно з’ясувати сутність основних понять: “навчання”, “навчальна діяльність” і “учбова діяльність”.

У педагогічній і психологічній літературі поняття “навчання” трактується неоднозначно. Про це свідчать його різні визначення: як більш давні, так і найновіші. Так, П.М.Шімбірзов і І.Т.Огородніков визначають навчання як “організований і цілеспрямований процес передачі підростаючому поколінню наукових знань, умінь і навичок...”. Одночасно вони підкреслюють, що навчання – це процес озброєння учнів системою наукових знань, умінь і навичок, формування їх світогляду, свідомості і розвитку пізнавальних і творчих сил учня, де керівна роль належить вчителю. В більш пізніх дидактичних працях вчених при визначенні поняття “навчання” акцентується увага на “взаємодії” діяльності учителя і учнів. Так, Ю.К.Бабанський визначає, що “... навчання – це цілеспрямований процес взаємодії вчителя і учнів, в ході якого здійснюється освіта, виховання і розвиток людини”.

Аналогічно з деякими модифікаціями визначають це поняття Т.І.Ільїна, О.Я.Савченко, В.О.Онишук, І.М.Чередов та інші.

Авторами наведених визначень навчання розглядається і як процес, і як діяльність. Вони підкреслюють, що навчання – планомірний цілеспрямований процес, в якому має бути узгоджена взаємна діяльність вчителя й учнів. Із визначень випливає і такий висновок, що навчання є таким процесом, який спрямований на результат. Проте, як зазначає І.Ф.Харламов, ці визначення не є достатньо вичерпаними і чіткими особливо відносно до вживання поняття “взаємодія”. Він звертає увагу на той факт, що хоча в процесі навчання дійсно має місце тісна взаємодія вчителя і учнів, проте основу і сутність цієї взаємодії складає організація навчально-пізнавальної діяльності останніх, її активізація і стимулювання, про що в наведеному визначенні не говориться.

Аналізуючи подані визначення, приходимо до висновку, що одні автори (В.В.Давидов, Д.Б.Ельконін, А.К.Маркова, Т.В.Габай) навчальну діяльність розуміють як діяльність учня, а інші (І.С.Якиманська, Г.І.Щукіна) – як спільну діяльність вчителя і учнів.

Продовжуючи думку А.М.Алексюка, Г.С.Костюка, В.О.Онишука навчальну діяльність будемо розглядати як взаємодія двох діяльностей – вчителя і учнів. Кожна діяльність має свою специфіку, призначення, структуру функції. Діяльність вчителя присвячено багаточисленні педагогічні дослідження. В сучасних умовах особливо велике значення надається учбовій діяльності, процесу учіння, з’ясуванню факторів, які б забезпечували умови становлення учня як суб’єкта навчання, наділивши його правом на самостійну діяльність.

Успіх навчання тісно пов’язаний з гуманізацією навчання. Це означає: утвердження учня в ролі суб’єкта навчально-виховного процесу; переорієнтацію психології вчителя на розуміння того, що школяр не слухняний матеріал, з якого за допомогою цілеспрямованих педагогічних впливів можна сформувати будь що, а це активний індивід, який може піддаватися впливам лише тоді, коли того захоче; перехід від навчання з примусу до (в ідеалі) самонавчання.

Гуманізація взаємин у системі “вчитель – учень”. Ці дві сторони нерозривні, гіпертрофії однієї з них завдає шкоди самій дитині. Доброта без вимогливості – це, по суті, байдужість до дитини, до її долі. Але й вимогливість до дитини без поваги перетворюються у прискіпливість, а іноді в самодурство.

Є багато важливих аспектів гуманізації взаємин між учителями і учнями. Це, насамперед, підвищення так званої оцінної культури вчителів, розвиток педагогічного такту. Взаємини вчителів і учнів залежать від об’єктивності, справедливості, тактовності в оцінці не тільки навчальної діяльності, а й кожного вчинку дитини.

Діяльність вчителя складна і багатогранна, характер цієї діяльності визначається багатьма об’єктивними і суб’єктивними факторами, неповторністю ситуацій, багатогранністю виховних завдань, тонкістю механізмів їх вирішення. Неможливо раз і назавжди оволодіти педагогічною теорією і практикою. Педагогічна справа включає значний психолого-педагогічний компонент, вона мінлива і динамічна. Особливості професії педагога полягають у тому, що їй притаманні риси багатьох професій. Підбираючи матеріали та літературу для підготовки до виховної бесіди з учнями, він виступає як режисер і журналіст, створюючи емоційний фон спілкування і враховуючи індивідуальні особливості кожного – як психолог, забезпечуючи естетичні умови проведення виховного заходу – як художник, виступаючи перед аудиторією учнів – як артист, а поповнюючи запас знань і втілюючи їх у свій командирський досвід – як науковий співробітник. Великого значення набуває професійна уява, яка дає можливість моделювати особистість кожного учня. Сукупність усіх цих якостей і визначає творчий потенціал вчителя.

Організація взаємодії за схемою “вчитель – учень – компетентні особи” полягає у знаходженні учнями інформації для повідомлення на уроці з розповідей батьків, старших товаришів, інших компетентних осіб, які можуть безпосередньо брати участь у проведенні уроку.

Друга група способів передбачає взаємодію вчителя з учнями, опосередковану природно-розвивальним середовищем: діалог “вчитель – учні – природа” з метою здобуття практичного життєвого досвіду для наступних уроків. Теоретичним підґрунтям організації такої взаємодії є ідеї С.Френе, Л.Толстого, В.Сухомлинського. “Школа під голубим небом” – яскравий приклад такої практичної діяльності.

Видатний педагог – гуманіст другої половини ХХ ст., наш земляк В.О.Сухомлинський зазначав, що “школа – це образно кажучи, тонкий і чутливий інструмент, який творить мелодію людської гармонії, що впливає на душу кожного виховання, але творить тоді, коли цей інструмент добре настроєний, а настроює його особистість педагога, вихователя... Педагог створює потрібне йому ставлення колективу вихованців, як єдиного цілого, до самого себе. Лише тоді, коли він зумів це зробити, можливий і належний його вплив на вихованців – вплив безпосередній, а також здійснюваний через колектив на кожну особу, і через окремих осіб – на колектив [8].

У книзі “Павлиська середня школа”, В.О. Сухомлинський наголошує на тому, що спілкування з дітьми в усіх сферах духовного життя стало найголовнішим принципом виховної роботи вчителів, котрі ніколи не дозволяли собі зверхньо, по-чиновницьки обмежено виконувати свою роботу, не боялися демонструвати незнання певних питань, а просто постійно працювали над собою. Дитина завжди зрозуміє і пробачить якісь помилки, коли є довіра у стосунках, коли спілкування з педагогом не напружує її, коли немає комунікативних бар’єрів.

Першоджерелами повноцінного розвитку особистості молодшого школяра В.Сухомлинський вважав природне довкілля, яке викликає гаму емоцій і почуттів. Він зазначав: “Світ, що оточує дитину, – це передусім світ природи з безмежним багатством явищ, з невичерпною красою. Тут, у природі, вічне джерело дитячого розуму” [8]. Тільки серед природи діти вступають у “царство свого виміру часу”, а вчитель може побачити дітей такими, якими вони є насправді: безпосередніми, допитливими, спостережливими. За такої умови діти зможуть пізнати світ, а вчитель – дітей. Педагог часто проводив уроки мислення під “голубим небом”, на яких учні слухали музику природи та черпали матеріал для різних уроків у класі. Велике значення має не лише односторонній діалог “вчитель – учень – природа”, а й спільне створення куточків краси, острова чудес тощо [8].

Таке гуманізоване спілкування несе у собі досить непогані перспективи для налагодження відкритих, довірливих стосунків.

По-друге, педагогу слід замислитися над тим, чи добре він обізнаний з інтересами своїх учнів, чи знає він про те, що цікавить їх саме зараз і що цікавитиме завтра? На мою думку, дізнатися про це зовсім нескладно. Це можна зробити прямо, проте краще створити таку атмосферу довіри й творчості, в якій інтереси проявляються природно.

Зараз існує широкий спектр гуманістичних підходів до організації успіху у навчанні – особистісно-орієнтований, відносницький, діяльнісний, національний, середовищний, тощо.

Нам імпонує думка про те, що тільки творче поєднання різних підходів дає ефективні результати організації успіху в навчанні.

Суттєвим є те, що педагогу, який керується гуманістичною парадигмою, технологізувати навчальний процес значно важче. Цей процес повинен бути спрямований на центральну фігуру – учня. Навчання має відповідати його цінностям та інтелектуальним здібностям. Вчитель покликаний полегшувати процес учіння, створювати атмосферу взаємної довіри, живого спілкування. Оволодіння новими знаннями має здійснюватися в атмосфері радості, захопленості, емоційного комфорту. Таке учіння супроводжується позитивними інтелектуальними, моральними, естетичними переживаннями. Зіткнення думок, поглядів, позицій, наукових підходів, пошук істини, проектування різних можливих рішень, пізнавальних завдань є результатом творчості і учня і вчителя. Основна установка при цьому – ціннісно-смилова рівність дорослого і дитини в праві пізнавати світ без обмежень. Точкою відліку при такому підході є людина і її рух в просторі і часі відносно самого себе. Цей підхід обумовлює іншу шкалу вимірів діяльності педагога, в такому контексті на перший план виходить динаміка індивідуально-особистісних властивостей кожного учня.

Звичайно, здійснити це на практиці нелегко. За формального підходу проблему можна розв'язати на основі суворих дидактичних правил “керування” навчанням. Це запам'ятовування, тренування, контроль і оцінювання. Таке навчання знеособлене, і цю знеособленість можна подолати, лише спираючись на особистісні інтереси та прагнення учня, захоплення до успіхів, створення емоційного навчання, допомоги у відкритті не тільки нових знань, а й себе та своїх можливостей.

Ми вчимося на помилках. Кожна “розумна” помилка є свідченням про проблему, яку слід розв'язати. Помилка є обов'язковою умовою процесу дослідження, процесу пошуку оригінального рішення [2].

Отже, для певної частини вчителів і батьків гарний учень – це той, хто правильно відповідає, а не той, хто запитує. Але ж навчання має давати можливість дітям ставити запитання! Запитання не менш важливе, ніж відповідь, адже саме з власних запитань і починається пошук та відкриття знань.

Найголовніше в будь-якому навчанні – це відкриття дитиною самої себе. І тому, що цей процес творчий, особистісний, емоційний, тільки близька людина може допомогти їй відкрити себе, стати особистістю. А чи такі ми у нашому спілкуванні з дітьми?

Література

1. Амонашвили Ш.А. Здравствуйте дети! : Пособие для учителя / Пред. А.В.Петровского. – М. : Просвещение, 1983. – 208 с.
2. Башинська Т. Взаємодія учителя та учня в навчально-виховному процесі. // Початкова школа. 2004, №12, С. 55-57.
3. Монтессори М. Помоги мне сделать это самому. – М.: Карапуз, 2000. – 272 с.
4. Мануха Г. Гуманізація освіти: кроки назустріч / Початкова освіта, 2004, №9, С. 4-6.
5. Педагогічні технології: теорія та практика (курс лекцій); Навчальний посібник / За ред.. проф.. М.В. Гриньової. – Полт. держ. пед. ун-т ім. В.К. Королева – П., АСМІ: 2004. – 180 с.
6. Ричардсон Г. Образование для свободы. – М.: Просвещение, 1997. – 210 с.
7. Соціально-педагогічний словник / За ред. В.В.Радуга. К.: “ЕксОб.” 2004. – 304 с.
8. Сухомлинський В.О. Вибрані твори в 5-ти т., Т.1., К., Радянська школа, 1976, С. 197.

Аннотация. В статье раскрывается проблема взаимодействия учителя и детей в учебно-воспитательном процессе.

Ключевые слова: учебно-воспитательный процесс, гуманизация процесса учебы, методы учебы, деятельность учителя.

Annotation. The article touches upon the problems of interaction of students and teachers in the process of teaching and upbringing.

Keywords: educational process, humanizing of process of studies, methods of studies, activity of teacher.